

МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ПРИКОРДОННЯ

INTERCULTURAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF SOCIOLOGICAL THEORETICAL APPROACH IN TERMS OF SOCIAL AND CULTURAL INTERACTION STUDIES AT THE BORDERLANDS

У статті розглянуто процес теоретичної концептуалізації міжкультурної компетенції як важливого наукового підґрунтя соціологічного дослідження міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння. Розкрито динаміку та ключові семантичні віхи процесу становлення сучасного трактування міжкультурної компетенції. Запропоновано авторське визначення міжкультурної компетенції: комплекс знань, умінь і навичок успішного спілкування й досягнення відносин партнерства, порозуміння та діалогу з представниками інших культур, що проявляються на мотиваційно-ціннісному, когнітивному, емоційному й комунікативно-діяльнісному рівнях, охоплюючи побутову (повсякденну), освітню, професійну, культурну, суспільно-політичну сфери соціокультурної взаємодії. Виокремлено рівні аналізу міжкультурної компетенції в умовах соціокультурної взаємодії на прикордонні. Особлива увага приділена висвітленню прикладів операціоналізації поняття «міжкультурна компетентність» задля його подальшого вивчення на емпіричному рівні (Д. Деардорф, А. Енгель, Р. Камер, Г. Кампен, І. Корнева, М. Мадер, М. Сотер, К. Штер та ін.). Розкрито можливості й обмеження їх застосування в дослідженнях міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння. Запропоновано авторську модифікацію «Шкали оцінювання міжкультурної компетенції Д. Мадер та Р. Камер». Розроблено авторську редакцію «Методика оцінювання рівня міжкультурної компетенції в умовах соціокультурної взаємодії на прикордонні». Підкреслено, що в рамках студій міжкультурної комунікації концепт «міжкультурна компетенція» є зносеологічно значимим та епістемологічно перспективним теоретичним інструментом пояснення. Окреслено перспективи подальших досліджень на основі представлених у публікації теоретичних розробок, зокрема, в розрізі молодіжних груп і спільнот прикордоння Східної та Центральної Європи.

Ключові слова: міжкультурна компетенція, міжкультурна грамотність, міжкультурний

інтелект, шкала вимірювання міжкультурної компетентності, соціокультурна взаємодія, міжкультурна взаємодія, прикордоння.

Paper considers the process of theoretical conceptualization of intercultural competence as a substantial scientific basis for sociological study of intercultural interaction at the borderlands. This analysis highlights the dynamics and key semantic milestones of the formation process of intercultural competence modern interpretation. This paper considers the author's definition of the concept "Intercultural Competence": The complex of knowledge, skills and attitudes of successful communication and achievement of partnership relations, understanding and dialogue with other cultures representatives at the value-motivational, cognitive, emotional and communicative-praxiological levels of social interaction, taking into account educational, professional, cultural, social and political as well as everyday life spheres of sociocultural interaction. The levels of analysis of intercultural competence in terms of socio-cultural interaction at the borderlands are revealed. Particular attention is given to examples of the concept "intercultural competence" its operationalization, regarding further empirical study (D. Deardorff, A. Engel, R. Camerer, R. Kempen, I. Korneva, J. Mader, M. Soter, Ch. Stehr at all). Possibilities and limitations of their further application in studies of intercultural relationship at the borderland area are revealed. A modified version of the "Scale of Assessment of Intercultural Competence (originally by D. Mader and R. Camerer)" is proposed. The author's version of "Methods of Assessing the Level of Intercultural Competence in the Context of Social and Cultural Interaction at the Borderlands" has been developed. The prospects for further research are outlined taking into account the theoretical issues presented in the publication. In particular, further youth studies at the borderlands areas of Eastern and Central Europe are considered.

Key words: intercultural competence, intercultural literacy, intercultural intelligence, intercultural competence scale, social and cultural interaction, intercultural interaction, borderlands.

УДК 316.736:378.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.16>

Максимович О.В.

к.філос.н., директорка
Навчально-науковий центр
соціологічних досліджень
Прикарпатського регіону
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. З огляду на процеси глобалізації та взаємодії, що зростає, у сучасному світі (як поміж суспільствами, так і всередині них), актуальність дослідження концепту міжкультурної компетенції на теоретичному й методологічному рівнях зростає в рази, позаяк ефективність низки груп, організацій, інституцій і, зрештою, окремих індивідів щоразу більше залежить і, вочевидь, залежатиме й надалі від їхнього вміння вибудовувати комунікацію й партнерство в обставинах міжкультурного середовища спілкування. Так, міжкультурні компетенції є передумовою успішного ведення бізнесу, адміністрування окремих ділянок роботи транснаціональних компаній по всьому світу, вони ж є передумовою налагодження відносин партнерства та діалогу поміж інституціями геополітичного ландшафту регіонів, становлять передумови порозуміння між представниками різних сфер

вувати комунікацію й партнерство в обставинах міжкультурного середовища спілкування. Так, міжкультурні компетенції є передумовою успішного ведення бізнесу, адміністрування окремих ділянок роботи транснаціональних компаній по всьому світу, вони ж є передумовою налагодження відносин партнерства та діалогу поміж інституціями геополітичного ландшафту регіонів, становлять передумови порозуміння між представниками різних сфер

життєдіяльності суспільства, як-то: освіта, мистецтво, релігія тощо. В умовах прикордоння наявність умінь і навичок міжкультурної компетентності є не просто актуальною, а й необхідною передумовою взаємодії, забезпечення стабільності, діалогу та порозуміння територій.

Пришвидшені темпи міжкультурної взаємодії актуалізували питання спроможності суб'єктів соціальної сфери ефективно орієнтуватися, діяти та взаємодіяти в умовах нової реальності. Отже, у науковому обігу актуалізувалися поняття й категорії, що покликані окреслити ці явища: культурна грамотність, комунікативна компетентність, міжкультурна компетенція й навіть культурний інтелект. Ось далеко неповний перелік понять і категорій, що постали у ХХ столітті задля пояснення та опису спроможності суб'єктів соціальної реальності ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури. Очікувано, що в майбутньому значна роль належатиме освітнім інституціям, адже найперше «університет здатний поєднати формування комунікативної компетентності й культурної грамотності, що втілюється в міжкультурній компетентності» [1, с. 289].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд процесу теоретичної концептуалізації міжкультурної компетенції як важливого наукового підґрунтя соціологічного дослідження міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмірковуючи над дефінітивними аспектами категорії, що є предметом аналізу статті, доходимо висновку, що поняття міжкультурної компетентності методологічно може розглядатися в рамках ширшого (за логічним обсягом) поняття «міжкультурна грамотність». Такі висновки відсилають нас до інтелектуального доробку Е. Хірша. Нагадаємо, що, будучи запровадженою Е. Хіршем, концепція «культурної грамотності» отримала дискусійні відгуки науковців [2; 3; 4 та ін.]. Передумовою критичних висновків вищезгаданих авторів постала саме гранично широка семантична площина поняття. Сам же автор (Е. Хірш) вирізняє три ступені (рівні) міжкультурної компетенції. Перший ступінь описує елементарні навички орієнтування в середовищі іншої культури, необхідні для виживання. Другий – знання, уміння та навички, достатні для входження в іншу культуру. І насамкінець третій: повноцінне функціонування в межах іншої культури, її сприйняття, а іноді й прийняття (привласнення), що дає змогу повною мірою реалізувати смисложиттєві орієнтації особистості чи групи в тому числі й на рівні ідентичностей [5].

На нашу думку, передумови відмінностей між категоріями «міжкультурна компетент-

ність» і «міжкультурна грамотність» такі. Критерієм розрізнення між поняттями «міжкультурна компетенція» та «міжкультурна грамотність» є, по-перше, логічний обсяг обох категорій (як ми вже зазначали вище, категорія «міжкультурна грамотність» є ширшим за обсягом поняттям); по-друге, виразно практична, радше й прагматична семантична спрямованість категорії «міжкультурна компетенція». Ця категорія розкриває не стільки знання, стільки вміння, тобто наголошує на діяльнісному, поведінковому аспекті передумов міжкультурної взаємодії, тоді як категорія «міжкультурна грамотність» радше розкриває когнітивну, теоретичну площину, апелюючи головню до знань у сенсі складових конструктів категорії.

Оглядаючи панораму наукових дискусій з приводу теоретизування на предмет поняття «міжкультурна компетенція», розуміємо, що воно активно входить до наукового вжитку в середині минулого століття. Утім теоретичні передумови та наукова генеза осмислення цього явища в широкому сенсі сягають давніх часів і співпадають (у хронологічному проміжку) з появою студій комунікації загалом. Спеціалісти в галузі міжкультурної комунікації дотримуються думки [6, с. 41], що історіографію терміна «міжкультурна компетенція» варто розпочинати з праць американського соціолога та соціального психолога Джорджа Герднера, який 1962 року в статті «Кроскультурна комунікація» [7] заклав теоретичні передумови розуміння й інтерпретації цього концепту. Так, у праці Дж. Герднера зустрічаємо поняття «універсальний комунікатор». У трактуванні дослідника універсальний комунікатор – це суб'єкт комунікації, що володіє вміннями цілісного сприйняття ситуації, навичками успішного інтегрування в соціокультурне середовище, а також здатністю інтуїтивно включатися в ситуацію міжкультурної взаємодії та екстраверсією. «До якої міри це є, власне, можливим для представника однієї культури комунікувати, «дістатися» до особи з іншої культури?» [7, с. 241] – запитує Дж. Герднер, формулюючи завдання статті, отже, актуалізуючи проблематику міжкультурної компетентності в інтелектуальному дискурсі ще середини минулого століття.

Дещо згодом, а саме в другій половині 70-х років, інший автор, Brent Ruben [8], пропонує розширити семантичну площину розуміння терміна «міжкультурна компетенція» до рівня стратегії поведінки в умовах взаємодії з представниками інших культур. На нашу думку, інтерпретація категорії «міжкультурна компетенція» в сенсі стратегії поведінки в середовищі іншої культури є гносеологічно перспективним напрямом соціологічного теоретизування, особливо в ракурсі міжкультурних комунікацій прикордоння, адже саме тут комунікативна поведінка суб'єктів міжкультур-

ної взаємодії все частіше нагадує певну стратегію з тактичними завданнями, аніж пряму комунікацію в широкому розумінні терміна.

Далі, зокрема в першій половині 80-х років, зустрічаємо трактування міжкультурної компетенції в сенсі позитивного сприйняття іншої культури. Така точка зору притаманна переважно дослідженням у галузі прикладної лінгвістики. Уже на початку XXI століття в науковий ужиток запроваджується неймовірно цікаве з наукового погляду поняття – «культурний інтелект» («Cultural Intelligence») [9]. У редакції щойно цитованих авторів поняття вживається задля позначення сукупності знань, умінь і навичок взаємодії з представниками іншої культури як вербального, так і невербального характеру. Так, досліджуючи епістемологічну площину дискурсу цієї тематики, розуміємо, як з 60-х років XX століття (коли тільки зароджується ідея міжкультурної компетентності в сенсі автономного концепту теорії комунікації) концепт еволюціонує (вже на початку XXI століття) у відносно окрему семантичну площину знань, ідей та уявлень про те, що необхідно знати, уміти, розуміти задля ефективної взаємодії з представниками іншої культури. Тобто в науковий ужиток запроваджується куди системніша категорія – «культурний інтелект».

Який же зміст укладають сьогодні дослідники в поняття культурного інтелекту? Який перелік дескрипторів достатній задля опису цього феномена в умовах сьогодення? Які вимірювальні інструменти спроможні ідентифікувати показники культурного інтелекту? Виясненню цих та інших запитань присвячена непересічна стаття групи авторів, що презентують дослідницькі установи США та Сінгапуру [9]. На думку вчених, під поняттям культурного інтелекту варто розуміти здатність особистості ефективно функціонувати й управляти процесами в умовах культурного різноманіття. А саме ж поняття культурного інтелекту, на думку науковців, передбачає такі складники: мета-когнітивний культурний інтелект; когнітивний культурний інтелект; мотиваційний культурний інтелект і поведінковий [9, с. 336].

Російська авторка І. Корнева (дослідницький ракурс публікації якої спрямований на аналіз прикладних імплікацій теоретичних положень теорії міжкультурної комунікації) під поняттям міжкультурної компетенції пропонує вважати «здібності розуміти, цінувати та поважати фактори, детерміновані культурою, що впливають на сприйняття, мислення, оцінку й дії як самого себе, так й інших людей» [10, с. 57]. У цьому визначенні на особливу увагу заслуговує наголос на культурній детермінованості факторів відмінності представників різних культур, а також імператив не просто розуміти, а й цінувати та поважати ці відмінності. Такий ракурс інтерпретації

поняття міжкультурної компетентності зміщує його в глибоко людську, гуманістичну площину дискурсу.

Якісним показником наявності міжкультурних компетентностей І. Корнева вважає вміння вибудовувати ефективну систему дій в умовах міжкультурного простору взаємодії. Така система проявляється «в міжкультурному взаєморозумінні, у комунікативному й поведінковому пристосуванні до поведінки представників іншої культури та в побудові нових зразків поведінки, які базуються на цінностях і нормах різних культур» [10, с. 58]. І далі: «При цьому необхідно прагнути до з'єднання власної й чужої культурної ідентичності та в результаті обміну позитивними зразками дій і схемами прийняття рішень йти до якісно нового синтезу таких дій» [10, с. 58], – пише авторка. На переконання І. Корневої, до переліку міжкультурних компетентностей варто зарахувати терпимість до неоднозначності; здатність до емпатії; стійкість до фрустрацій; неупередженість. Список, запропонований авторкою, достатньо цікавий, поряд із тим у ньому чітко простежується орієнтація саме на міжкультурні компетенції представників міжнародного менеджменту організацій, тоді як у ширшому розумінні цей перелік потребує доповнення та доопрацювання, на нашу думку. Також І. Корнева звертає увагу на потребу розрізняти афективні, когнітивні й діяльнісні групи ознак міжкультурних компетентностей, що, на нашу думку, є цілком слушно та виправдано.

Оглядаючи історичну панораму трансформації терміна, розуміємо, що з-поміж галузевих напрямів чи не першими на цю проблему звернули увагу саме лінгвісти, адже застосування іноземної мови як інструменту міжкультурної комунікації вимагає від мовця дещо ширшого (аніж строго мовного) переліку компетенцій. І вже потім з-поміж представників різних дисциплін і галузей знань на проблематику міжкультурної компетенції (у сенсі передумови ефективного міжкультурного спілкування) звернули увагу суспільники, які неодноразово наголошували на тому, що для порозуміння одного лише знання мови недостатньо, важливо вміти «читати» й розуміти контекст співрозмовника, його соціокультурні бар'єри та можливі застереження.

Особливий інтерес у руслі дослідження становлять наукові розробки поняття міжкультурної компетенції з подальшою можливістю їх застосування як інструментарію прикладного дослідження, аналіз можливостей та обмежень їх застосування для емпіричних досліджень міжкультурної взаємодії на прикордонні. Отже, звернемося до аналізу таких розробок.

Сучасні зарубіжні дослідники Д. Мадер та Р. Камер пропонують науковому загалу авторську розробку системи критеріїв шкали

оцінювання ступеня міжкультурної компетенції на двох рівнях вимірювання: когнітивному та діяльнісному, яка здобула чималий резонанс у дослідницьких колах фахівців міжкультурної комунікації. Визначаючи критерії міжкультурної комунікативної компетентності, автори пропонують на розгляд наукового співтовариства дві групи критеріїв, поділяючи їх на чергові підгрупи: критерії обізнаності (мовою оригіналу «Knowledge») та критерії вмінь і навичок (мовою оригіналу «Ability»). Зокрема, автори ведуть мову про те, що для міжкультурної комунікативної компетентності (окрім знання мови) важливі ще дві групи знань. Це, по-перше, знання про специфіку країни співрозмовника, її процеси та інститути, по-друге, знання видів причин і процесу непорозуміння між співрозмовниками різного культурного походження, тобто знання культурних відмінностей. Наступні п'ять факторів розкривають специфічні уміння, які необхідні для налагодження ефективної комунікативної взаємодії з представниками іншої культури. Це, зокрема, *уміння* коректно та ввічливо взаємодіяти з представниками іншої культури на вербальному й невербальному рівнях; *уміння* використовувати «беззвучні» (невербальні) інструменти мовлення в усному спілкуванні та ідентифікувати зміщення прийняття; *уміння* використовувати «беззвучні» (невербальні) інструменти мовлення в письмовому спілкуванні й ідентифікувати зміщення прийняття; *уміння* мета-комунікації, здатність виявляти цінності та концепти мовця під час спілкування, що не були озвучені; *уміння* медіації, посе-

редництва між суперечливими тлумаченнями явища [11, с. 106].

Звертаємо увага читача, що ця шкала годиться як для вимірювання міжкультурної компетентності осіб, у яких є досвід міжкультурної взаємодії, так і для самооцінювання потенційної міжкультурної компетентності. «Шкала оцінювання міжкультурної компетенції (за Д. Мадер та Р. Камер)» з авторською модифікацією й редакцією пропонується на розгляд професійного співтовариства (таблиця 1).

Далі звертаємо увагу читача на ще одну методику вимірювання міжкультурної компетенції, яка, на нашу думку, володітиме значним гносеологічним потенціалом у дослідженнях міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння, особливо європейського. Ідеться про роботи американської дослідниці в галузі міжнародної освіти (праці якої присвячені прикладним аспектам оцінювання процесів інтернаціоналізації в освіті, а також міжкультурним компетенціям) – Дарли Деардорф. Прикметно, що авторка, дефініюючи поняття міжкультурної компетенції, веде мову про три семантичні площини цієї категорії: по-перше, наявність відповідного ставлення (мовою оригіналу «Relevant Attitudes»), як-то: повага, відкритість; по-друге, наявність знань і розуміння (мовою оригіналу «Knowledge and Comprehension»), як-то: самосвідомість і знання конкретних культур; по-третє, позитивні внутрішні й зовнішні результати (мовою оригіналу «Positive Internal and External Outcomes»), як-то: адаптивність, гнучкість, емпатія [12].

Таблиця 1

Шкала оцінювання міжкультурної компетенції (за Д. Мадер та Р. Камер [11] з авторською модифікацією)

Критерії між-культурної компетенції	Індикатори	Рівні компетенції		
		низький	середній	високий
А. Знання	A1. Знання про специфіку країни співрозмовника, її процеси та інститути	1	2	3
	A2. Знання видів причини та процесу непорозуміння між співрозмовниками різного культурного походження, тобто знання культурних відмінностей	1	2	3
В. Уміння	B3. Уміння вибудовувати з іншими відносини рівності, включаючи здатність поступатися власними упередженнями та стереотипами, що зумовлені власним культурним походженням	1	2	3
	B4. Уміння коректно та ввічливо взаємодіяти з представниками іншої культури на вербальному й невербальному рівнях	1	2	3
	B5. Уміння використовувати «беззвучні» (невербальні) інструменти мовлення в усному спілкуванні та ідентифікувати зміщення прийняття	1	2	3
	B6. Уміння використовувати «беззвучні» (невербальні) інструменти мовлення в письмовому спілкуванні та ідентифікувати зміщення прийняття	1	2	3
	B7. Уміння мета-комунікації, здатність виявляти цінності й концепти мовця під час спілкування, що не були озвучені	1	2	3
	B8. Уміння медіації, посередництва між суперечливими тлумаченнями	1	2	3

Дослідниця пропонує на розгляд наукового загалу авторську модель структурного пояснення міжкультурної компетенції «Пірамідальна модель міжкультурної компетенції» [12, с. 254]. Так, в основу моделі Д. Деардорф покладає індикатори ставлення до представників іншої культури, а саме повагу (цінування іншої культури та культурного різноманіття), відкритість (до міжкультурного навчання, до людей, що презентують інші культури, а також неупередженість) і зацікавленість і схильність до відкриття (толерування неоднозначності й невизначеності). Наступний щабель піраміди міжкультурної компетенції становлять знання й навички розуміння, що експлікуються в прикладні вміння слухати, спостерігати, інтерпретувати, аналізувати, оцінювати та співвідносити міжкультурні явища в процесі взаємодії. Знання й навички розуміння дослідниця операціоналізує через поняття культурної самосвідомості, глибокого розуміння та знань про культуру (у тому числі й контекст, роль і вплив культури в поєднанні з баченнями інших людей на навколишню дійсність), специфіковану культурою інформації, а також соціолінгвістичної обізнаності. Наступний, третій, щабель піраміди становлять іманентні риси й уміння особистості, так звані «внутрішні наслідки» міжкультурної компетентності особистості (адаптивність, гнучкість, етнорелятивістський погляд на навколишню дійсність, емпатія), результатом наявності яких є зміщення фільтра сприйняття, релевантність внутрішньоособистісної рамки сприйняття іншої культури. І насамкінець «зовнішні наслідки» міжкультурної компетентності, що проявляються в здатності ефективно й належно поводитися та комунікувати (ґрунтуючись на міжкультурних знаннях, навичках і відношеннях) задля досягнення певної цілі.

Погляд на категорію «міжкультурна компетенція» крізь призму трьох семантичних площин його значення розвивають і сучасні німецькі дослідниці Анна Енгель і Регіна Кемпен. Авторки, розмірковуючи над поняттям міжкультурної компетенції (у руслі операціоналізації концепту задля розроблення методики його подальшого вимірювання), пропонують вирізняти три семантичні площини терміна, а отже, групи компонентів, що його формують афективні компоненти (складники відношення), поведінкові компоненти, а також когнітивні компоненти [6, с. 40].

Цікаво, що у 2011 році на теренах тієї-таки Німеччини публікується дослідження за редакцією професора в галузі міжнародного менеджменту Крістофера Штера «Міжкультурна компетенція. Вимірюваність і сертифікація. Міжкультурна компетентність установ і компаній» [13], у якому подано систематизований виклад цього концепту з урахуванням як теоретичного, так й емпіричного рівнів аналізу,

а також чи не найбільш вдалу, на наш погляд, дефініцію поняття, що є предметом публікації. Так, К. Штер разом зі співавторами визначають міжкультурну компетенцію як результат взаємодії з представниками інших культур, включаючи відмінні концепти сприйняття, мислення, відчуття й поведінки [13, с. 9]. Автори подають систематизований перелік навичок і характеристик міжкультурної компетентності, що перелічені в літературі, ранжуючи їх за критерієм зменшення актуальності, тобто беручи до уваги кількість згадок тих чи інших ознак у працях дослідників стосовно актуального проміжку часу (2004–2009 роки). Виявилося, такі ознаки міжкультурної компетенції, як «відкритість» і «здатність до співпереживання» (емпатія), згадуються в усіх без винятку авторів упродовж усього періоду, що потрапив у фокус аналізу науковців. Отже, саме ці дескриптори, на думку авторів посібника, варто вважати найбільш сталими означниками міжкультурної компетенції. Далі в порядку спадання частоти згадок розташувалися такі ознаки: «адаптивність», «гнучкість», «комунікативні навички», «впевненість», «знання мови», «культурна обізнаність», «навички роботи в команді» [13, с. 11]. Прикметно, що з-поміж дев'яти дескрипторів, узятих до уваги дослідниками, знання мови виявилось далеко не першочерговим означником міжкультурної компетенції, тоді як психологічні дескриптори розташувалися на початку списку за критерієм чисельності й актуальності згадок у працях авторів, що становили вибірку аналізу.

У семантичній площині змістових акцентів поняття міжкультурної компетенції автори наголошують на важливості культурної синзетивності як ознаки, що доповнює міжкультурну компетенцію, є ознакою її цілісності. Так, наприклад, американська авторка, співробітниця Науково-дослідного інституту міжкультурного розвитку Портландського державного університету (США) Мілтон Дж. Беннетт 1986 року публікує роботу «Розвиваючий підхід до вивчення міжкультурної чутливості» [14], у якій розкриває практичну необхідність і покрокову перспективу діагностики й переорієнтації від етноцентричної до етнорелятивістської перспективи в процесі міжкультурної взаємодії.

Наприкінці 90-х років у середовищі науковців, предметом вивчення яких постають явища міжкультурної компетентності в контексті теорій міжкультурної комунікації, помічаємо дискусію, де що схожу на ту, яка в середині ХХ століття стосувалася студій міжкультурної комунікації загалом, детальному висвітленню якої присвячена наша попередня публікація [15]. А саме йдеться про дихотомію структура/процес, зокрема про те, як «дивитися» на міжкультурні компетенції: з погляду структурного чи процесуального підходу?

Саме таке питання формулює 1990 року Мартін Герцен на сторінках «The International Journal of Human Resource Management», систематизуючи типи концептів міжкультурної компетенції [16]. З логічного погляду виглядає на те, що запитання дихотомії «структура/процес», яке раніше стосувалося теорій міжкультурних комунікацій загалом, через якийсь час актуалізується вже на рівні окремих концептів, якими оперує ця теорія. І, мабуть, це означає, що з погляду приросту наукового знання, його динаміки й прогресу студії міжкультурних комунікацій є епістемологічною точкою зростання наукового знання, з одного боку, та соціально затребуваним напрямом наукових розробок – з іншого.

Нещодавно, а саме 2017 року на сторінках уже згаданого тут «Interculture Journal» видання, що є міждисциплінарним майданчиком обговорення проблематики міжкультурних комунікацій, з'являється публікація, присвячена спробам теоретичного розроблення та чергової пілотної апробації методики вимірювання міжкультурної компетенції на прикладі двох груп респондентів, які культурно й соціально пов'язані з Німеччиною.

Авторки публікації, а саме фахівчині вивчення міжкультурної компетенції з погляду найперше психології Анна Енгель і Регіна Кемпен публікують на сторінках видання статтю під заголовком «Вимірювання міжкультурної компетентності. Розробка короткої німецькомовної шкали» [6]. Ми вже покликалися на цю роботу на початку статті в контексті викладу історичної динаміки появи та семантичної трансформації поняття «міжкультурна компетенція». Тепер же звернемося до неї в руслі аналізу напрацьованих інструментального характеру, зокрема шкали для вимірювання міжкультурної компетенції, яку презентують громадськості науковці.

В основу шкали дослідниці покладають три методики, індикатори яких у систематизованій формі трансформовані авторками в адаптовану до німецьких соціокультурних реалій шкалу вимірювання міжкультурної компетенції. Зокрема, по-перше, «Шкала культурного інтелекту» (2007) [9], по-друге, «Шкала міжкультурної ефективності» (2010) [17], по-третє, «Шкала міжкультурної синзетивності» (2000) [18]. Отже, А. Енгель та Р. Кемпен у роботі аналітично об'єднали напрацьовані попередників у галузі розроблення інструментів вимірювання явищ міжкультурної взаємодії, доповнивши їх авторським баченням, у підсумку, запропонували науковому загалу шкалу вимірювання міжкультурної компетентності, адаптовану саме до німецького соціокультурного середовища.

Шкала вимірювання міжкультурної компетенції А. Енгель та Р. Кемпен, урешті-решт, являє собою систему тверджень, які узагаль-

нюють п'ять ключових факторів опису міжкультурної компетенції: відкритість, обізнаність, самоусвідомлення, повага та гнучкість поведінки [6]. Звертають увагу розробники інструменту також і на обмеження й застереження щодо застосування шкали вимірювання міжкультурної компетенції. Наприклад, дослідники наголошують на її суб'єктивності, адже шкала складається із суджень самооцінки, які не завше об'єктивно відображають дійсний стан справ. Або ж інша лімітація: шкала не вимірює зовнішні спільноти, групи рівних чи партнерів комунікації, вона спрямована на вивчення лише однієї аудиторії, тобто фіксує думку лише одного учасника процесу комунікації тощо [6, с. 50]. Інший не менш цікавий інструментарій для вивчення міжкультурної компетентності методом експертного інтерв'ю також знаходимо в колективній роботі під редакцією К. Штера [13, с. 39–40]. Утім, попри згадані вище й інші обмеження, на нашу думку, розглянуті інструменти вимірювання володіють значним пояснювальним потенціалом, адже актуальність на соціальна затребуваність таких вимірювань у сучасному українському суспільстві, особливо в середовищі молодіжних кіл, є доволі значною.

Ми здійснили спробу систематизації запропонованих авторами критеріїв і показників міжкультурної компетенції в рамках методики, яка б, ураховуючи ціннісно-праксіологічний вимір міжкультурної компетенції, володіла достатнім потенціалом на рівні емпіричного застосування в подальших дослідженнях. Так, на основі розробок зарубіжних дослідників (Д. Деардорф, К. Штер, А. Енгель, Р. Кемпен та ін.) і теоретичних розробок української дослідниці М. Сотер нами розроблена «Методика оцінювання рівня міжкультурної компетенції в умовах соціокультурної взаємодії на прикордонні», яка й пропонується на розгляд професійного співтовариства в авторській редакції (таблиця 2).

Навики міжкультурної компетенції є інструментом редукації непорозуміння та запорукою досягнення діалогічного ефекту комунікації. Порозуміння (як еквівалент якості комунікативної дії) могло б становити окремий предмет дослідження. Порозуміння (як результат комунікативної дії) експлікується далеко не завжди, однак у разі його наявності виникають об'єктивні підстави класифікувати таку дію як успішну. Чимало теорій пояснення сутності комунікацій, що склалися наприкінці ХХ – на початку теперішнього століття, апелюють до того, що за своєю спрямованістю комунікативні дії акторів спрямовані подолання невідзначеності, заповнення семантичної «пустки», яка є некомфортною для особистості й причиною непорозуміння і генерування міфологем на вищих ступенях організації суспільства. Редуку-

ція когнітивного дисонансу (найпростішим і, вочевидь, найефективнішим способом уникнення якого є прийняття точок зору й переконань групи) є передумовою соціальної рівноваги. Важливо наголосити, що міжкультурна компетенція є індикатором спроможності особистості чи групи діяти ефективно в обставинах міжкультурної взаємодії, засвідчує їхню спроможність належно взаємодіяти й досягати позитивного результату комунікацій, особливо на інституційному рівні організації соціальної системи суспільства.

Додамо, що в науковій літературі вирізняють три ключові групи факторів порозуміння. По-перше, це кількість когнітивних елементів думок індивіда, що співпадають із протилежною точкою зору (так званий «ступінь незгоди»); по-друге, вагомість когнітивних елементів, включених у дисонанс; по-третє, авторитет людини чи групи, що артикулює протилежну точку зору [19, с. 143]. Науковець, який запровадив до наукового вжитку поняття «когнітивний дисонанс», Леон Фестігер, веде мову про роль і значення комунікацій у процесах редукції дисонансу, виокремлюючи два шляхи напра-

цювання узгодженого бачення: по-перше, зменшення числа й вагомості дисонантних елементів; по-друге, трансформація дисонантного елементу до стану узгодженості [20]. Додамо, що епістемологічно значимий підхід Л. Фестігера, на нашу думку, буде ще більш результативним, якщо все ж спробувати розділити кількісні параметри (число дисонансних елементів) і якісні (вагомість таких елементів).

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумки соціологічного теоретизування міжкультурної компетенції як предмета вивчення в дослідженнях соціокультурної взаємодії в умовах прикордоння, акцентуємо такі висновкові положення:

По-перше, історична ґенеза та концептуальна динаміка цього поняття охоплює хронологічний проміжок середини ХХ – початку ХХ століття, тоді як із логічного погляду міжкультурну компетенцію варто розглядати в контексті ширшого за обсягом поняття міжкультурної грамотності.

По-друге, під поняттям міжкультурної компетенції пропонуємо розуміти «комплекс знань, умінь і навичок успішного спілку-

Таблиця 2

Методика оцінювання рівня міжкультурної компетенції в умовах соціокультурної взаємодії на прикордонні (складено автором на основі: [6, 12, 13, 21])

Критерії між-культурної компетенції	Індикатори	Рівні компетенції		
		низь-кий	серед-ній	висо-кий
А. Мотиваційно-ціннісний	A1. Повага (цінування (шанобливе ставлення) щодо іншої культури та культурного різноманіття)	1	2	3
	A2. Етнорелятивізм, переконаність у тому, що всі групи й культури є рівноправними	1	2	3
	A3. Упевненість	1	2	3
	A4. Відкритість до представників інших культур	1	2	3
	A5. Допитливість, бажання зрозуміти іншу культуру	1	2	3
В. Когнітивний	B6. Культурна обізнаність	1	2	3
	B7. Культурологічна самообізнаність	1	2	3
	B8. Соціолінгвістична обізнаність	1	2	3
	B9. Вербальні комунікативні навички (знання мови)	1	2	3
	B10. Невербальні комунікативні навички (розуміння контексту, мови жестів і символів тощо)	1	2	3
С. Емоційний	C11. Емпатія, співпереживання іншої культури	1	2	3
	C12. Бажання досліджувати, вивчати іншу культуру	1	2	3
	C13. Адаптивність, уміння пристосовуватися	1	2	3
	C.14. Гнучкість	1	2	3
	C.15. Спроможність бути частиною команди	1	2	3
D. Комунікативно-діяльнісний	D16. Уміння слухати	1	2	3
	D17. Уміння інтерпретувати	1	2	3
	D18. Уміння аналізувати	1	2	3
	D19. Уміння оцінювати	1	2	3
	D.20 Уміння співвідносити	1	2	3

вання та досягнення відносин партнерства, порозуміння й діалогу з представниками інших культур, що проявляються на мотиваційно-ціннісному, когнітивному, емоційному та комунікативно-діяльнісному рівнях, охоплюючи побутову (повсякденну), освітню, професійну, культурну та суспільно-політичну сфери соціокультурної взаємодії».

По-третє, огляд теоретичних розробок у напрямі зазначеної проблематики, вивчення прикладів операціоналізації поняття «міжкультурна компетенція» у формі інструментів подальшого емпіричного вивчення підводять до висновку щодо актуальності й потреби модифікації/адаптації подібних розробок стосовно особливостей українського соціокультурного середовища (див. таблиці 1, 2).

У подальших дослідженнях ми будемо акцентувати увагу на тому, настільки запропоновані увазі професійного співтовариства дослідницькі інструменти ефективні в дослідженнях міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння, представимо на розгляд наукової громадськості отримані нами емпіричні дані в розрізі молодіжних груп і спільнот прикордоння Східної та Центральної Європи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакіров В.С., Ушакова Н.І., Хижняк Л.М. Міжкультурна комунікація в університеті: історичний досвід та виклики сучасності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2017. Випуск 39. С. 286–293.
2. Воронцов Р.И. Культурная грамотность: американская версия. *Вестник Герценовского университета*. 2009. № 3. С. 51–57.
3. Еранцева М.А. Словарь культурной грамотности Хирша как отражение этнокультурной картины мира. *Гуманитарные исследования*. 2012. № 4 (44). С. 39–45.
4. Ансимова О.К. Концепция лингвокультурной грамотности: актуальность и перспективы. *Електронний науково-практичний журнал «Филологія і літературознавство»*. URL: <http://philology.snauka.ru/2014/07/844> (дата звернення: 23.04.2020).
5. Hirsch E.D.Jr. *Cultural literacy. What every American needs know*. N.Y., 1988. 253 p.
6. Engel A., Kempen R. Messung interkultureller Kompetenz – Entwicklung einer deutschsprachigen Kurzskaala. *Interculture journal: Online Zeitschrift für interkulturelle Studien*. 2017. Bd. 16. Nr. 29. P. 39–60. URL: <https://cutt.ly/xyo98Dv> (дата звернення: 23.04.2020).
7. Gardner George H. Cross Cultural Communication. *The Journal of Social Psychology*. 1962. № 58 (2). P. 241–256.
8. Ruben B. Assessing Communication Competency for Intercultural Adaptation. *Group & Organization Management*. 1976. № 1 (3). P. 334–354. URL: <https://doi.org/10.1177/105960117600100308> (дата звернення: 23.04.2020).

9. Cultural Intelligence: Its Measurement and Effects on Cultural Judgment and Decision Making, Cultural Adaptation and Task Performance / Ang S., Van Dyne, Koh L., Ng K., Templer K., Tay C., Chandrasekar N. and others. *Management and Organization Review*. 2007. № 3(3). P. 335–371.

10. Корнева Л.И. Межкультурная компетенция как условие успешной профессиональной деятельности российских менеджеров. *Вестник УГТУ-УПИ*. 2004. № 10. С. 54–61. URL: <https://cutt.ly/hypuWrs> (дата звернення: 23.04.2020).

11. Mader J., Camerer R. International English and the Training of Intercultural Communicative Competence. *Interculture Journal: Online Zeitschrift für interkulturelle Studien*. 2010. Bd. 9. Nr. 12. P. 97–116. URL: <https://cutt.ly/1ypuRVC> (дата звернення: 23.04.2020).

12. Deardorff D.K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. *Journal of Studies in International Education*. 2006. № 10 (3). P. 241–266. URL: <https://cutt.ly/PyuU76> (дата звернення: 23.04.2020).

13. *Interkulturelle Kompetenz – Messbarkeit und Zertifizierung interkultureller Kompetenz von Institutionen und Unternehmen* / D. Barkin, F. Hoffmann, K. Karcher, Jan-Paul Kersting, F. Konz, M. Mank et al ; Leiter der Studie Prof. Dr. Christopher Stehr. Herausgeber : German Graduate School of Management and Law gGmbH Bahnhofstraße. 2011. 42 s URL: <https://cutt.ly/Byppuyg6> (дата звернення: 23.04.2020).

- 14 Bennett M. Development Model of Intercultural Sensitivity. 2017. URL: <https://www.researchgate.net/publication/318430742> (дата звернення: 23.04.2020).

15. Максимович О.В. Соціологічні та психологічні моделі комунікації: можливості та обмеження застосування в дослідженнях міжкультурної взаємодії в умовах прикордоння. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 62–82. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.062> (дата звернення: 23.04.2020).

16. Gertsen M. Intercultural competence and expatriates, *The International Journal of Human Resource Management*. 1990. № 1:3. P. 341–362.

17. Portalla Tamra, Guo-Ming Chen. The development and validation of the intercultural effectiveness scale. *Intercultural Communication Studies*. 2010. Vol. 19. № 3. P. 21–37. URL: <https://web.uri.edu/iaics/files/02TamraPortallaGuo-MingChen.pdf> (дата звернення: 23.04.2020).

18. Chen G.M., Starosta W.J. The Development and Validation of the Intercultural Sensitivity Scale. *Human Communication*. 2000. Vol. 3. P. 1–15. URL: https://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1035&context=com_facpubs (дата звернення: 23.04.2020).

19. Краснянський Е. Основы теории коммуникации : пособие по изучению дисциплины. Москва : МГТУ ГА, 2009. 154 с.

20. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. Санкт-Петербург : Ювента, 1999. 320 с.

21. Сотер М.В. Формування готовності майбутніх інженерів-судномеханіків до міжкультурної комунікації : дис. ... канд. пед. наук (доктора філософії) : 13.00.04. Тернопіль, 2018. 297 с.